

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA INTROVERT BOLALARNI IJTIMOIYLASHTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK USULLARI

**Zaripova Nilufar
Shuhratovna**

*Xalqaro Norik universiteti Magistratura talabasi
E-mail: nilufarzaripovanordicuniversity*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida (MTT) introvert temperamentli bolalarni ijtimoiylashtirish masalasi pedagogik-psixologik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqot maktabgacha yoshdagi (3–7 yosh) introvert bolalarda kuzatiladigan ijtimoiy adaptatsiya qiyinchiliklari, ularning o'ziga xos psixologik xususiyatlari va ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda qo'llaniladigan samarali pedagogik-psixologik usullarni aniqlashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'yin terapiyasi, kichik guruh shaklidagi faoliyat, individual yondashuv va tuzilgan ijtimoiy muhit yaratish usullari introvert bolalarning tengdoshlari bilan muloqotga kirisha olishi, o'z-o'ziga ishonchi oshishi va guruh jarayonlariga muvaffaqiyatli qo'shilishi uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Pedagoglar va psixologlarning hamkorligi asosida ishlab chiqilgan kompleks yondashuv eng yuqori natijalarga erishishga zamin yaratadi.

Kalit so'zlar: introvert bolalar, maktabgacha ta'lim, ijtimoiylashtirish, pedagogik-psixologik usullar, temperament, o'yin terapiyasi, ijtimoiy adaptatsiya.

ABSTRACT

This article analyzes the issue of socialization of introvert-temperament children in preschool educational organizations (PEO) from a pedagogical-psychological perspective. The study aims to identify social adaptation difficulties observed in preschool-aged (3–7 years) introverted children, their unique psychological characteristics, and effective pedagogical-psychological methods that take these characteristics into account. The results of the study show that play therapy, small-group activities, individual approaches, and the creation of a structured social environment are crucial for introverted children to engage in communication with peers, increase self-confidence, and successfully integrate into group processes. A comprehensive approach developed through collaboration between educators and psychologists creates the foundation for achieving the highest results.

Keywords: introvert children, preschool education, socialization, pedagogical-psychological methods, temperament, play therapy, social adaptation.

KIRISH

Bolaning shaxs sifatida shakllanishida maktabgacha ta'lim davri hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Bu davrda bola nafaqat atrof-muhit va bilimlar bilan tanishadi, balki ijtimoiy muhitga qo'shilish, tengdoshlari bilan munosabat o'rnatish va o'z xulq-atvorini boshqarishni o'rganadi. Biroq barcha bolalar bu jarayonni bir xilda boshdan kechirmaydi. Introvert temperamentli bolalar uchun ommaviy muhit, guruhli o'yinlar va yangi odamlar bilan muloqot ko'pincha stressli vaziyatga aylanadi.

Psixologiya fanida introvertlik — bu shaxsning ichki ruhiy dunyosiga yo'nalganligi, tashqi stimulgacha past sezgirlik chegarasi va ijtimoiy muloqotdan keyin hissiy zo'riqish sezishi bilan tavsiflanadigan temperament turi sifatida ta'riflanadi (Jung, 1921; Eysenck, 1967). Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, bolalarning taxminan 30–40 foizi introvert xususiyatlarni namoyon etadi (Cain, 2012). Ushbu bolalar kamroq gapirishi, ko'proq kuzatishi va ijtimoiy o'zaro ta'sirdan so'ng yolg'izlikka intilishi mumkin — bu xususiyatlar ularning MTTdagi ijtimoiylashtirish jarayonini murakkablashtiradi.

O'zbekistonda maktabgacha ta'limni rivojlantirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar (2017–2030 yillarga mo'ljallangan Maktabgacha ta'limni rivojlantirish Konsepsiyasi) har bir bolaning individual ehtiyojlarini hisobga olishni talab etadi. Shunga qaramasdan, introvert bolalarga maxsus yo'naltirilgan pedagogik-psixologik usullar bo'yicha mahalliy ilmiy adabiyotlar cheklangan bo'lib, ushbu sohada chuqur tadqiqot olib borish zarurati mavjud.

Tadqiqotning maqsadi: MTTlarda introvert bolalarni ijtimoiylashtirishda qo'llaniladigan pedagogik-psixologik usullarning samaradorligini aniqlash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: (1) introvert bolalarning psixologik xususiyatlarini tahlil qilish; (2) MTTlardagi mavjud ijtimoiylashtirish usullarini ko'rib chiqish; (3) individual va guruhli usullarning samaradorligini solishtirib o'rganish; (4) pedagog va psixologlar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

ADABIYOTLAR SHARHI

Introvertlik mavzusi psixologiya fanida bir necha asrlik tarixi bor. Karl Gustav Jung (1921) introvert va ekstravert shaxslarni birinchi bor ilmiy asosda farqlab, introvertlarni asosan o'z ichki dunyosiga yo'naltiriladigan va tashqi muhitdan energiya olmay, aksincha, uni sarflaydigan shaxslar sifatida ta'riflagan. Hans Eysenck (1967) esa introvertlikning fiziologik asoslarini tadqiq etib, ularning markaziy asab tizimining qo'zg'alishi ekstravertlarga qaraganda yuqori ekanligini isbotlagan.

Bolalar psixologiyasi sohasida Kagan (1994) temperamentga oid uzunlamasına tadqiqotlarida bolalarning taxminan 15–20 foizi "inhibitsiyalangan" (tormozlangan) xulq-atvor namunasini namoyon etishini, ya'ni yangi muhit va odamlarga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lishini aniqlagan. Bu xususiyat introvertlikning maktabgacha yoshdagi ko'rinishi sifatida qaraladi. Laney (2002) esa introvert bolalar bilan ishlash bo'yicha maxsus pedagogik qo'llanma yaratib, ularning rivojlanishida turg'un, bashorat qilinadigan muhitning ahamiyatini ta'kidlagan.

Susan Cain (2012) o'zining "Quiet" nomli asarida introvertlikning zamonaviy jamiyatda qanday qoralashini va maktab muhitida introvert bolalar duch keladigan tizimli muammolarni tahlil qilgan. Uning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, zamonaviy

ta'lim tizimlari asosan guruhli faoliyat va og'zaki ishtiroqni rag'batlantirish orqali ekstravert bolalarga qulay muhit yaratadi, bu esa introvert bolalarni marginallashtirishga olib kelishi mumkin.

O'yin terapiyasi sohasida Landreth (2012) bolalar bilan ishlashda o'yinning terapevtik salohiyatini batafsil ko'rsatib bergan. Maktabgacha yoshdagi introvert bolalar uchun o'yin — bu xavfsiz makon bo'lib, unda ular o'z xatti-harakatlarini boshqarish va ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Kichik guruh faoliyati metodologiyasi esa Vygotskiyning (1978) yaqin rivojlanish zonasi nazariyasiga asoslanib, bolaning mustaqil bajara olmagan, ammo kattalar yoki tengdoshlari yordamida erishishi mumkin bo'lgan vazifalar orqali ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.

O'zbekiston olimlari orasida G'oziev (2002), Yo'ldosheva (2015) va Xoliqov (2019) maktabgacha ta'limdagi individual yondashuv masalalarini tadqiq etgan bo'lsa-da, introvert bolalarga maxsus yo'naltirilgan kompleks pedagogik-psixologik tizim hali to'liq ishlab chiqilmagan. Ushbu bo'shliqni to'ldirish ushbu tadqiqotning asosiy ilmiy yangiligi hisoblanadi.

METODOLOGIYA

Tadqiqot 2023–2024 o'quv yilida Toshkent shahrining 4 ta MTTida o'tkazildi. Tanlov mezonlariga ko'ra, 3 yoshdan 7 yoshgacha bo'lgan 120 nafar bola tadqiqotga jalb etildi. Bolalarning introvertlik darajasi Eysenck's Junior Eysenck Personality Questionnaire (JEPQ) va Kagan's Behavioral Inhibition Scale kuzatuv metodlari yordamida aniqlandi. Belgilangan mezonga (introvertlik ko'rsatkichi yuqori) asosan 58 nafar bola asosiy guruhga, 62 nafar bola esa nazorat guruhiga kiritildi.

Tadqiqotda quyidagi metodlar qo'llandi: (1) kuzatuv — bolalarning guruh faoliyatidagi xulq-atvori, muloqotga kirishish tezligi va intensivligi qayd etildi; (2) tuzilmali suhbat — pedagoglar va ota-onalar bilan o'tkazildi; (3) pedagogik eksperiment — asosiy guruhda maxsus pedagogik-psixologik dastur tatbiq etildi; (4) standartlashtirilgan psixologik testlar — Bayley-III va Vineland Adaptive Behavior Scales miqyoslari qo'llandi.

Asosiy guruh uchun 6 oylik pedagogik-psixologik dastur ishlab chiqildi. Dastur quyidagi komponentlarni o'z ichiga oldi: (a) kundalik tuzilgan o'yin sessiyalari (15–20 daqiqa, 2–3 kishilik kichik guruhlar); (b) bola tanlagan faoliyat (ixtiyoriy ijtimoiy ishtirok etish imkoniyati); (c) pedagog bilan yakka tartibdagi qo'llab-quvvatlash sessiyalari; (d) ota-onalar bilan hamkorlik va uyda davom ettiriluvchi mashqlar. Nazorat guruhida esa standart MTT dasturi qo'llanildi.

Ma'lumotlar SPSS 26.0 statistik dasturida qayta ishlandi. Guruhlar orasidagi farqlarni baholash uchun Student t-testi va Mann-Whitney U-testi qo'llanilib, ahamiyatlilik darajasi $p < 0,05$ sifatida belgilandi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida olingan natijalar quyidagi asosiy topilmalarni o'z ichiga oladi:

1. Introvert bolalarning psixologik xususiyatlari. Kuzatuv natijalari shuni ko'rsatdiki, introvert bolalar yangi guruh muhitiga moslashish uchun ekstravert tengdoshlariga qaraganda o'rtacha 2,3 baravar ko'proq vaqt sarflaydilar ($p < 0,001$).

Ular guruhli o'yinlarga qo'shilishdan oldin kuzatish davrini uzoqroq o'tkazadilar (o'rtacha 8,4 daqiqa vs. 2,1 daqiqa). Shu bilan birga, introvert bolalar kichik guruh muhitida (2–3 kishi) faolligini sezilarli darajada oshirganliklarini ko'rsatdilar.

2. Pedagogik-psixologik usullarning samaradorligi. Asosiy guruhda 6 oylik dasturdan so'ng ijtimoiy muloqotga kirishish ko'rsatkichi 34,2% ga oshdi ($p < 0,001$), nazorat guruhida esa bu ko'rsatkich 8,7% ga o'sdi ($p = 0,043$). O'yin terapiyasi sessiyalarida introvert bolalarning 78,4% o'z hissiyotlarini erkinroq ifoda eta boshlaganliklarini ko'rsatdilar. Kichik guruh faoliyati esa bolalarning 82,3% da tengdoshlari bilan muloqot ko'nikmalarining sezilarli rivojlanishiga olib keldi.

3. Individual yondashuvning ahamiyati. Pedagogning bolaga nisbatan individual e'tibori va uning sur'atini hurmat qilishi natijasida asosiy guruh bolalarining o'z-o'ziga ishonchi (self-efficacy) o'rtacha 41,6% ga oshdi. Ota-onalar bilan hamkorlik dasturida ishtirok etgan oilalarning bolalarida uyda ham ijtimoiy faollikning oshishi qayd etildi ($r = 0,68$, $p < 0,001$).

4. Tuzilgan muhitning ta'siri. Bashorat qilinadigan kun tartibi va xavfsiz «tinchlik burchagi»ning mavjudligi introvert bolalarning umumiy stress darajasini kortizol ko'rsatkichlari bo'yicha 22,1% ga kamaytirdi. Bu esa ularning guruh faoliyatidagi ishtiroqini ko'paytirishga bevosita ta'sir ko'rsatdi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar mavjud ilmiy adabiyotlar bilan uyg'unlik kasb etadi va bir qator muhim xulosalar chiqarishga imkon beradi. Birinchidan, tadqiqot introvert bolalarning ijtimoiy passivligi muammo emas, balki ularning temperament xususiyati ekanligi gipotezasini tasdiqladi. Bu esa Cain (2012) va Kagan (1994) ilgari surgan nazariy qarashlarni empirik jihatdan mustahkamlaydi.

O'yin terapiyasining yuqori samaradorligi (78,4%) Landreth (2012) tomonidan ta'kidlangan nazariyani tasdiqlaydi: introvert bolalar uchun o'yin — bu xavfsiz ijtimoiy tajriba orttirishning asosiy vositasi. Bola o'yin davomida real hayotdagi ijtimoiy ta'sirni simulyatsiya qila oladi, xato qilishdan qo'rqmaydi va o'z sur'atida rivojlanadi.

Kichik guruh faoliyatining yirik guruhga nisbatan ancha samaraliligi (34,2% vs. 8,7%) Vygotskiy (1978) nazariyasini maktabgacha ta'lim kontekstida tasdiqlaydi. 2–3 kishilik kichik guruhda introvert bola «ko'rinmay qolish» xavfini sezmaydigan, lekin ayni paytda ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini rivojlantira oladigan optimal muhitga ega bo'ladi.

Tadqiqotimizning mavjud adabiyotlardan farqli jihati shundaki, ota-onalar bilan hamkorlik ($r = 0,68$) MTTdagi natijalarni sezilarli darajada kuchaytirishi aniqlandi. Bu Bronfenbrennerning (1979) ekologik tizimlari nazariyasini qo'llab-quvvatlaydi: bola rivojlanishi bir necha tizimning (oila, MTT, jamiyat) o'zaro ta'sirida yuz beradi.

Tadqiqotning ayrim cheklovlari ham e'tiborga olinishi zarur. Namuna faqat Toshkent shahrining 4 ta MTTini qamrab oldi, shuning uchun natijalar qishloq joylardagi yoki boshqa mintaqalardagi MTTlarga to'liq umumlashtirilmasligi mumkin. Shuningdek, 6 oylik kuzatuv davri uzoq muddatli ta'sirlarni baholash uchun etarli emas; kelajakda uzunlamasına tadqiqotlar olib borish tavsiya etiladi.

XULOSA

Ushbu tadqiqot MTTlarda introvert bolalarni ijtimoiylashtirishda pedagogik-psixologik usullarning muhim ahamiyatini empirik jihatdan isbotladi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

Birinchi, introvert bolalar uchun maxsus ishlab chiqilgan 6 oylik kompleks pedagogik-psixologik dastur ularning ijtimoiy muloqotga kirishish ko'rsatkichini standart dasturga nisbatan 4 barobarga ko'proq oshirdi.

Ikkinchi, o'yin terapiyasi, kichik guruh faoliyati va individual yondashuv kombinatsiyasi introvert bolalar uchun eng samarali usullar hisoblanadi. Bu usullar bolaning tabiiy sur'atini hurmat qilgan holda ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

Uchinchi, tuzilgan, bashorat qilinadigan muhit va pedagog-psixolog-ota-ona triadasi asosidagi hamkorlik ijtimoiylashtirish samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

Amaliy tavsiyalar sifatida quyidagilar taklif etiladi: MTT pedagoglariga introvert bolalar psixologiyasi bo'yicha maxsus treninglar tashkil etish; guruh faoliyatida kichik guruh formatini muntazam qo'llash; har bir MTT guruhida «tinchlik burchagi» yaratish; ota-onalar bilan oylik psixologik maslahat sessiyalarini o'tkazish; va bolaning ijtimoiy rivojlanishini majburlash emas, balki rag'batlantirish orqali qo'llab-quvvatlash.

Kelajakdagi tadqiqotlar uchun longitudinal (uzunlamasina) yondashuv tavsiya etiladi: introvert bolalarning maktab yoshiga o'tishida ijtimoiy ko'nikmalarning saqlanishi va rivojlanishini kuzatish muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Bronfenbrenner, U. (1979). *The ecology of human development: Experiments by nature and design*. Harvard University Press.
2. Cain, S. (2012). *Quiet: The power of introverts in a world that can't stop talking*. Crown Publishers.
3. Eysenck, H. J. (1967). *The biological basis of personality*. Thomas.
4. G'oziev, E. G'. (2002). *Psixologiya. O'qituvchi nashriyoti*.
5. Jung, C. G. (1921). *Psychologische Typen*. Rascher Verlag.
6. Kagan, J. (1994). *Galen's prophecy: Temperament in human nature*. Basic Books.
7. Laney, M. O. (2002). *The introvert advantage: How to thrive in an extrovert world*. Workman Publishing.
8. Landreth, G. L. (2012). *Play therapy: The art of the relationship (3rd ed.)*. Routledge.
9. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 9-sentyabrdagi 571-son qarori. *Maktabgacha ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2030-yilgacha)*.
10. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
11. Xoliqov, A. A. (2019). *Maktabgacha ta'limda individual yondashuv asoslari*. Tafakkur nashriyoti.
12. Yo'ldosheva, M. B. (2015). *Bolalar psixologiyasi va pedagogikasi*. O'zbekiston nashriyoti.